

УДК 316.47:316.277

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.35>**О. М. Кузьмук**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1785>

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри політології та публічного управління

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ГРОМАДСЬКА УЧАСТЬ: СУТНІСТЬ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В умовах повномасштабної агресії та глибоких суспільних викликів, що постали перед Україною, феномен громадської участі набуває виняткової ваги. Він виходить за межі суто академічного інтересу, перетворюючись на ключовий фактор національної стійкості, соціальної згуртованості та демократичного розвитку. Масштабні волонтерські рухи, мережі взаємодопомоги, цифрова мобілізація та локальна самоорганізація стали практичною відповіддю українського суспільства на екзистенційні загрози. Цей унікальний досвід вимагає глибокого соціологічного осмислення, оскільки саме в цих практиках криється потенціал для повоєнної відбудови та подальшої модернізації країни. Водночас, здатність соціології адекватно аналізувати ці складні процеси напряму залежить від якості її методологічного інструментарію, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз наукового доробку свідчить, що попри значну увагу до теми громадської участі, у соціології досі домінують фрагментарні підходи. Дослідження часто зосереджуються або на формально-інституційних практиках (вибори, партії, ГО), або на пікових проявах протестної активності. Натомість величезний пласт повсякденних, неформальних та цифрових форм участі залишається методологічно неохопленим. Це створює суттєву проблему: соціологія ризикує втратити з поля зору найбільш динамічні та інноваційні процеси, що відбуваються в громадянському суспільстві, а її висновки можуть бути неповними та викривленими через методологічний редукціонізм.

У роботі застосовано методи теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу дослідницьких підходів та концептуального моделювання. Такий підхід дозволяє не лише деконструювати обмеження наявних дослідницьких стратегій, але й накреслити контури більш адекватної, інтегративної моделі аналізу феномену громадської участі.

Постановка проблеми. Громадська участь є ключовим об'єктом соціологічного аналізу, оскільки становить фундаментальну основу демократичного устрою та виступає індикатором зрілості громадянського суспільства. В умовах глибоких соціальних трансформацій, які переживає

Україна, зокрема під впливом повномасштабної війни, здатність громадян до самоорганізації, солідарності та колективної дії перетворюється на визначальний чинник соціальної інтеграції та національної стійкості. Активна участь громадян є не лише рушієм соціальних змін, але й механізмом суспільного контролю та інструментом розв'язання нагальних проблем. Відтак, її всебічне та методологічно коректне дослідження становить пріоритетне як наукове, так і практичне завдання.

Водночас, попри теоретичне визнання багатогранності феномену, сучасна емпірична соціологія стикається з фундаментальною методологічною проблемою. У дослідницьких практиках домінує тенденція до редукціонізму – зведення комплексного та динамічного явища до обмеженого набору формалізованих, легко квантифікованих індикаторів, таких як електоральна активність, членство в громадських організаціях чи участь у санкціонованих протестах. Такий підхід залишає поза соціологічною увагою широкий пласт неформальних, мережевих, цифрових та повсякденних практик, які сьогодні формують реальну тканину громадської активності та стають методологічно «невидимими».

Наслідком такого спрощення є не просто неповне, а систематичне викривлення соціологічного знання про реальний стан громадянського суспільства, його потенціал та приховані ресурси. Це, у свою чергу, нівелює прогностичний потенціал соціології, зокрема її здатність пояснювати раптові сплески протестної активності чи, навпаки, періоди уявної соціальної апатії. На практичному рівні недооцінка латентних форм участі унеможливорює розробку дієвих політик, спрямованих на підтримку та розвиток громадянських ініціатив.

Відтак, критичний перегляд існуючих методологічних підходів та розробка оновленої концептуальної рамки для дослідження громадської участі постає не як вузькоспеціалізоване, а як нагальне науково-практичне завдання. Необхідність такої ревізії диктується як внутрішньою логікою розвитку соціологічної дисципліни, так і гострою потребою суспільної практики в отриманні валідних, надійних даних про процеси, що визначають майбутнє українського суспільства.

Вирішення цієї проблеми дозволить перейти від статичного «знімка» до багатовимірного аналізу громадської участі як динамічного процесу, що є ключовою передумовою для розуміння та посилення демократичних перетворень в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен громадської участі перебуває в центрі уваги як зарубіжної, так і вітчизняної соціологічної думки, що зумовлено його нерозривним зв'язком із процесами демократизації та розвитку громадянського суспільства. В українському контексті ця тема набула особливої ваги на тлі глибоких суспільних трансформацій, перманентної кризи та соціальної напруженості [1]. Довгострокові моніторингові проекти Інституту соціології НАН України [2] та спеціалізовані дослідження [5; 6] фіксують динаміку соціальних змін та ціннісних орієнтацій, що є підґрунтям для розгортання громадянської активності. Аналіз цього наукового доробку дозволяє виділити кілька ключових напрямів дослідження, кожен з яких, роблячи свій внесок, водночас виявляє певні методологічні обмеження.

Перший, найбільш традиційний напрям, охоплює роботи, що аналізують громадську участь через призму **формальних політичних та інституційних практик**. Участь розглядається переважно як електоральна поведінка, членство в партіях та громадських організаціях. Ці дослідження, що часто спираються на методологію кількісних опитувань [4], є беззаперечно цінними для розуміння інституційного ландшафту, однак їхня головна вада полягає в ототожненні участі з її найбільш видимими та регульованими формами, що залишає поза кадром значний масив неінституціоналізованої активності.

Другий напрям фокусується на **вивченні соціальних рухів та протестної активності**. Ця дослідницька традиція, особливо актуальна для України після Помаранчевої революції та Революції Гідності, суттєво розширила соціологічне розуміння участі, продемонструвавши її потужний позаінституційний потенціал. Проте, і в цьому випадку, фокус зміщений на пікові, конфліктні та високоінтенсивні форми взаємодії, тоді як менш помітні, рутинні та повсякденні практики громадянської активності часто залишаються невидимими.

Третій, новітній напрям, пов'язаний із **дослідженням цифрової участі**. Сучасні дослідження демонструють фундаментальну роль цифрових медіа та «логіки конективної дії» в організації сучасної активності [7], вказуючи на трансформацію самих форм та каналів участі, що особливо яскраво проявилось в українському волонтерському русі після 2014 та 2022 років.

Ці обмеження стають особливо помітними при зіставленні з міжнародним теоретичним контек-

стом, який давно вийшов за межі простої фіксації формальних дій. Класичні праці демонструють важливість неформальних зв'язків та соціального капіталу [12], описують трансформацію самого поняття «доброго громадянина» [9], пропонують комплексні концептуальні карти та типології участі [11; 14].

Таким чином, виділяється не вирішена раніше частина загальної проблеми: виникає суттєвий розрив між багатим теоретичним розумінням багатовимірності громадської участі, представленим у міжнародній літературі, та відносно вузьким методологічним інструментарієм, що часто застосовується в українських емпіричних дослідженнях. Попри здатність вітчизняної соціології до глибокого метатеоретичного аналізу та рефлексії [3], на практиці це не завжди трансформується у створення комплексних дослідницьких дизайнів. Опора переважно на методи опитування [4] не дозволяє повною мірою охопити неформальні, повсякденні та цифрові практики, які описують згадані зарубіжні автори. На сьогодні в соціології бракує узгодженої методології, яка б дозволяла системно поєднувати аналіз формальних та неформальних, офлайн- та онлайн-практик; операціоналізувати та вимірювати повсякденні, низькоінтенсивні форми участі; перейти від простої фіксації актів участі до глибокого аналізу їхніх суб'єктивних сенсів та мотиваційних структур.

Саме цій методологічній невизначеності й присвячена означена стаття. Її завдання – теоретично обґрунтувати шляхи подолання цього розриву. Для цього пропонується звернутися до теоретичних засад соціології практик, закладених у працях Е. Гідденса та Т. Шацкі [10; 13], які дозволяють змістити фокус з окремих дій на цілісні соціальні практики. Методологічною основою для реалізації такого підходу може слугувати модель змішаних методів дослідження, детально розроблена в міжнародній науковій літературі [8]. Синтез цих теоретичних та методологічних підходів дозволить розробити оновлену рамку для більш адекватного та повного аналізу громадської участі в сучасному українському суспільстві.

Мета статті полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні необхідності переходу від редукціоністських до інтегративних підходів у соціологічному дослідженні громадської участі. Досягнення цієї мети вимагає послідовного вирішення двох ключових, взаємопов'язаних завдань. Насамперед, необхідно здійснити глибокий критичний аналіз домінуючих методологічних стратегій. Цей аналітичний етап не є самоціллю, а слугує фундаментальною передумовою для подальшої конструктивної роботи, оскільки дозволяє деконструювати саму логіку методологічного редукціонізму, що зводить складний соціальний феномен

до набору легко квантифікованих індикаторів. Важливо розкрити не лише технічні обмеження такого підходу, але і його ґносеологічні наслідки: як саме він викривлює соціологічне знання, формує хибне уявлення про соціальну апатію та знижує прогностичний потенціал дисципліни. Відтак, логічним продовженням та центральним завданням статті стає розробка контурів оновленої, інтегративної методологічної рамки. Цей крок є відповіддю на виявлені обмеження і становить головний науковий внесок роботи. Пропонується не просто розширити перелік індикаторів, а здійснити концептуальний поворот, обґрунтовуючи евристичний потенціал парадигми соціальних практик. Саме ця теорія дозволяє змістити дослідницький фокус з ізольованих дій на цілісні, рутинізовані та наповнені сенсом практики, що розгортаються у повсякденному житті. Для емпіричного втілення цього підходу пропонується модель, що системно поєднує якісні та кількісні стратегії, дозволяючи отримати багатовимірне та валідне знання. Таким чином, стаття послідовно рухається від критики наявного стану до обґрунтування та розробки конкретного методологічного рішення, що й дозволяє досягти поставленої мети.

Вирішення поставлених у статті завдань вимагає послідовного руху від критичного аналізу наявних методологічних обмежень до розробки конструктивної альтернативи. Відповідно, основний виклад матеріалу буде зосереджено на двох взаємопов'язаних етапах: деконструкції методологічного редукціонізму в дослідженнях громадської участі та обґрунтуванні інтегративної дослідницької рамки, що базується на теорії соціальних практик.

Перше завдання дослідження полягає у здійсненні критичної ревізії домінуючих методологічних стратегій. Аналіз показує, що значна частина сучасних емпіричних досліджень громадської участі, особливо тих, що спираються на кількісні методи, демонструє ознаки методологічного редукціонізму. Його сутність полягає у зведенні комплексного, багатовимірного та динамічного феномену до обмеженого набору формалізованих, легко квантифікованих індикаторів. Операціоналізація поняття «громадська участь» найчастіше обмежується такими діями, як участь у виборах, членство в громадських організаціях, підписання петицій чи відвідування мітингів. ґносеологічне коріння такого підходу сягає позитивістської традиції, що надає перевагу об'єктивним, зовнішньо спостережуваним та вимірюваним «соціальним фактам» на противагу аналізу суб'єктивних смислів та латентних процесів.

Наслідки такого спрощення для адекватності соціологічного знання є вкрай негативними. По-перше, виникає епістемологічне викрив-

лення, що створює «ілюзію апатії». Соціологічні дані систематично не фіксують величезний масив неформальної активності (діяльність у сусідських чатах, цифрові волонтерські мережі, локальні ініціативи), що призводить до хибного уявлення про пасивність громадян, тоді як насправді змінюються лише форми та канали їхньої активності [7; 9; 12]. По-друге, такий підхід нівелює прогностичний потенціал соціології. Нездатність вимірювати процеси накопичення соціального капіталу та солідарності, що відбуваються у неформальних мережах, призводить до того, що соціологія виявляється неготовою до раптових соціальних мобілізацій [1; 6]. По-третє, це створює та поглиблює розрив між теорією та емпірією: теоретично визнаючи складність феномену, дослідники на практиці продовжують використовувати застарілі інструменти, що гальмує розвиток теорії [3; 10]. Таким чином, традиційна модель вимірювання є не просто неповною – вона стає методологічною перешкодою, що продукує методологічні артефакти та систематично спотворює уявлення про реальний стан громадянського суспільства [5; 11].

Виявлені обмеження диктують необхідність переходу до другого, конструктивного завдання статті – розробки контурів оновленої, інтегративної методологічної рамки. Ключовим теоретичним зсувом, що пропонується для подолання редукціонізму, є звернення до парадигми соціальних практик. Цей підхід, розроблений у працях П. Бурдьє, Е. Гідденса [10, с. 115], Т. Шацкі [13, с. 45] та ін., дозволяє змістити фокус аналізу з ізольованих дій індивідів на самі практики – усталені, рутинізовані комплекси дій, знань, умінь, сенсів та матеріальних об'єктів. Громадська участь у цій оптиці постає не як одиничний акт («проголосував» чи «прийшов на мітинг»), а як соціальна практика [10; 13] («практика волонтерства», «практика цифрового активізму» [7]), вбудована в повсякденне життя людей [9]. Це дозволяє поставити принципово нові дослідницькі питання: не «скільки людей бере участь?», а «як саме влаштована та чи інша практика участі?», «які знання та навички вона вимагає?», «які сенси вкладають у неї самі актори?» [8].

Емпіричне втілення цього теоретичного підходу вимагає застосування інтегративної моделі дослідження, що базується на принципі методологічної тріангуляції та системно поєднує методи на трьох рівнях [8]. Макрорівень передбачає кількісне картування ландшафту участі за допомогою оновлених опитувань, що фіксують широке поле практик, а не лише формальних дій [2; 4; 6]. Мезорівень фокусується на аналізі мережових структур (SNA) та дискурсів, у яких конструюється та поширюється участь [7]. Ядром моделі є мікрорівень – якісне заглиблення у логіку практик через наративні інтерв'ю, етнографічні спостереження

та кейс-стаді [8]. Ключова перевага моделі полягає в її синергетичності: дані кожного рівня збагачують та верифікують дані інших. Кількісне опитування може виявити «гарячі точки» активності для поглибленого кейс-стаді, а результати якісного аналізу, у свою чергу, допоможуть сформулювати більш валідні питання для наступної хвили моніторингу [1; 5]. Таким чином, запропонована модель є не простою сумою методів, а цілісною методологічною стратегією, що дозволяє подолати кризові явища у соціологічному вивченні громадської участі [3] та отримати більш повне, динамічне та адекватне знання про громадянське суспільство.

Проведене теоретико-методологічне дослідження дозволяє зробити низку узагальнюючих **висновків**. Було доведено, що домінуюча в сучасній соціології практика вивчення громадської участі страждає на системний методологічний редукціонізм, зводячи цей багатогранний феномен до обмеженого набору формалізованих індикаторів, що призводить до викривлення соціологічного знання, формування хибного уявлення про соціальну апатію та суттєвого зниження прогностичного потенціалу науки. Обґрунтовано, що подолання вказаних обмежень вимагає не простого розширення переліку індикаторів, а фундаментального методологічного зсуву, і як перспективна теоретична рамка була запропонована парадигма соціальних практик. Головним науковим результатом роботи є розробка контурів інтегративної трирівневої моделі дослідження, що базується на принципі методологічної триангуляції, системно поєднує кількісне картування на макrorівні, мережевий та дискурс-аналіз на мезорівні, а також якісне заглиблення у практики на мікрорівні. Перспективи подальших наукових пошуків у даному напрямку вбачаються у переході від теоретичного обґрунтування до емпіричної апробації запропонованої моделі. Зокрема, нагальним завданням є розробка та валідація конкретного дослідницького інструментарію, проведення пілотних досліджень для апробації моделі в польових умовах, а також її застосування для вивчення специфічних форм участі, таких як цифрове волонтерство, локальні рухи за відбудову та діяльність ветеранських спільнот. У подальшому, розгортання лонгitudних досліджень на основі цієї методології дозволить відстежити динаміку трансформації практик громадської участі в Україні, зокрема в контексті повоєнної відбудови та європейської інтеграції. Таким чином, дана стаття, вирішуючи поставлені завдання, водночас відкриває нове поле для подальших методологічних та емпіричних розвідок, спрямованих на поглиблення соціологічного розуміння громадянського суспільства.

Література

1. Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціальнопсихологічний аналіз / [О.Г. Злобіна, М.О. Шульга, Л.Д. Бевзенко та ін.] ; за наук. ред. О.Г. Злобіної. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 291 с.
2. Головаха Є. І. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 7 (21). Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. 546 с.
3. Соціологічне метатеоретизування: історія та сучасність / За заг. ред. В. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 506 с.
4. Паніотто В. І., Харченко Н. М. Методи опитування: підручник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 368 с.
5. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с.
6. Українське суспільство в умовах війни. 2023 : соціологічне дослідження / за ред. Є. І. Головахи. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.
7. Bennett W. L., Segerberg A. The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*. 2012. Vol. 15, no. 5. P. 739–768.
8. Creswell J. W., Plano Clark V. L. Designing and conducting mixed methods research. 3rd ed. Los Angeles : Sage Publications, 2018. 492 p.
9. Dalton R. J. The good citizen: How a younger generation is reshaping American politics. Rev. ed. Washington, D.C. : CQ Press, 2009. 230 p.
10. Giddens A. The constitution of society: Outline of the theory of structuration. Cambridge : Polity Press, 1984. 402 p.
11. Norris P. Making democracy work: A civic engagement approach. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 304 p.
12. Putnam R. D. Bowling alone: The collapse and revival of American community. New York : Simon & Schuster, 2000. 541 p.
13. Schatzki T. R. Social practices: A Wittgensteinian approach to human activity and the social. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 304 p.
14. Van Deth J. W. A conceptual map of political participation. *Acta Politica*. 2014. Vol. 49, no. 3. P. 349–367.

Анотація

Кузьмук О. М. Громадська участь: сутність, виклики та перспективи. – Стаття.

У статті порушено методологічну проблему дослідження феномену громадської участі в сучасній соціології. Аргументується, що наявні дослідницькі підходи часто страждають на методологічний редукціонізм, зводячи громадську участь до набору формалізованих та легко квантифікованих індикаторів (участь у виборах, членство в громадських організаціях, відвідування мітингів). Такий підхід, хоч і зручний для масових опитувань, залишає поза увагою широкий спектр неформальних, повсякденних та латентних практик, що складають реальну тканину громадян-

ського суспільства. Це призводить до викривленого, неповного розуміння сутності, справжніх масштабів та потенціалу громадської участі.

Авторка ставить під сумнів адекватність класичних операціоналізацій поняття «громадська участь» сучасним соціальним реаліям, зокрема викликам, пов'язаним із цифровою трансформацією суспільства та кризою традиційних інститутів представництва. Критично аналізується розрив між теоретичним осмисленням участі як багатовимірного явища та її спрощеним вимірюванням в емпіричних соціологічних дослідженнях. Обґрунтовується, що такий розрив обмежує пояснювальні та прогностичні можливості соціології у вивченні динаміки соціальної активності.

У роботі запропоновано шляхи подолання вказаних методологічних обмежень через перехід до парадигми, орієнтованої на аналіз соціальних практик. Наголошується на необхідності розробки та валідації комплексного інструментарію, що поєднував би кількісні та якісні методи. Зокрема, обґрунтовується евристичний потенціал якісних стратегій (біографічні інтерв'ю, етнографічні спостереження, кейс-стаді) для розкриття мотиваційних аспектів, суб'єктивних сенсів та контекстів громадської участі.

Стаття робить внесок у методологію соціологічних досліджень, пропонуючи оновлену концептуальну рамку для вивчення громадської участі. Ця рамка дозволяє аналізувати феномен не як статичний набір дій, а як динамічний процес, що розгортається на різних рівнях соціальної системи. Обґрунтовується, що лише такий методологічний поворот дає змогу соціології адекватно дослідити не тільки наявний стан, але й перспективи розвитку громадської участі як ключового фактора демократизації та суспільних перетворень.

Ключові слова: громадська участь, методологія соціологічного дослідження, операціоналізація, соціальні практики, громадянське суспільство, соціальна активність, соціальні виклики.

Summary

Kuzmuk O. M. Civic participation: essence, challenges, and prospects. – Article.

The article raises the methodological problem of researching the phenomenon of civic participation

in contemporary sociology. It is argued that existing research approaches often suffer from methodological reductionism, reducing civic participation to a set of formalized and easily quantifiable indicators (e.g., electoral participation, membership in non-governmental organizations, and attendance at rallies). Such an approach, while convenient for mass surveys, overlooks the wide spectrum of informal, everyday, and latent practices that constitute the real fabric of civil society. This leads to a distorted and incomplete understanding of the essence, true scale, and potential of civic participation.

The author questions the adequacy of classical operationalizations of the concept of "civic participation" to contemporary social realities, particularly the challenges associated with the digital transformation of society and the crisis of traditional institutions of representation. The gap between the theoretical conceptualization of participation as a multidimensional phenomenon and its simplified measurement in empirical sociological research is critically analyzed. It is substantiated that this gap limits the explanatory and prognostic capabilities of sociology in studying the dynamics of social activity.

The paper proposes ways to overcome these methodological limitations through a shift to a paradigm focused on the analysis of social practices. The necessity of developing and validating a comprehensive toolkit that would combine quantitative and qualitative methods is emphasized. In particular, the heuristic potential of qualitative strategies (biographical interviews, ethnographic observations, and case studies) is substantiated for uncovering the motivational aspects, subjective meanings, and contexts of civic participation.

The article contributes to the methodology of sociological research by proposing a renewed conceptual framework for the study of civic participation. This framework allows for the analysis of the phenomenon not as a static set of actions, but as a dynamic process that unfolds at different levels of the social system. It is argued that only such a methodological shift will enable sociology to adequately study not only the current state but also the prospects for the development of civic participation as a key factor in democratization and social transformation.

Key words: civic participation, social practices, civil society, social activity, social challenges.

Дата надходження статті: 01.08.2025

Дата прийняття статті: 14.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025